

Verneplan for Assistentkirkegården

2026 – versjon 1

Verneplan for Assistentkirkegården	
Oppdragsgiver:	Gravplassmyndigheten i Bergen
Kontaktperson:	Inghild Hareide Hansen
Utarbeidet av:	Byantikvaren i Bergen, Bergen kommune
Samarbeidspartnere:	Gravplassmyndigheten i Bergen Akasia Bergen Kirkelige Fellesråd
Versjonsdato:	16.09.2026
Endringslogg:	-

Innhold

1 Verneplaner for gravplassene i Bergen	5
2 Metode, målsetting og begreper	7
2.1 Verneplan.....	8
2.2 Målsetting for verneplanen	9
2.3 Sentrale begreper og rolleinnhavere	9
3 Forvaltning av kulturminner	10
3.1 Forvaltning og fredet bygrunn	10
3.2 Forvaltning av gravplass og gravminner.....	10
3.3 Bestemmelser for gravplasser i KPA 2018	11
4 Kriterier for verdivurdering.....	12
4.1 Gravminner og stilhistorie	14
4.2 Vegetasjon og beplantning.....	16
4.3 Bestandige elementer	17
5 Assistentkirkegården	18
5.1 Gravplassens historie.....	19
5.2 Dagens situasjon.....	23
Naboskap/landskap/terreng.....	24
Rom/akser	25
Gravområder	25
Gravfelt A.....	28
Gravfelt B.....	29
Gravfelt C	30
Gravfelt D	30
5.3 Bestandige elementer	33
Vegetasjon.....	33
Porter og gjerder	34
Murer	36
Benker	37
Avfallsbeholdere.....	37
Vannposter	37
Lyskilder	37
Monumenter/minnesmerker.....	38
Skilt.....	39

5.4 Verneverdige elementer	40
<i>Beplantning og vegetasjon</i>	40
<i>Gjerder, porter og portstolper</i>	40
Gravplassens struktur	40
<i>Murer</i>	40
<i>Gravminner</i>	40
Minnesmerke	40
5.5 Vernebestemmelser	41
6 Litteraturliste	43
7 Vedlegg	43

1 Verneplaner for gravplassene i Bergen

Bergen kirkelige fellesråds strategi for vernearbeid er å: Sikre vern av kulturminner og kulturmiljøer gjennom en bærekraftig og langsiktig forvaltning av gravplassene.

For å realisere denne strategien kartlegger Bergen kirkelige fellesråd (BKF) kulturmiljøverdiene på alle gravplassene i Bergen.

Hensikten med verneplanene er å gi en oversikt over gravplassenes kulturhistoriske verdier, særpreg og egenart, og at de skal bidra til å prioritere hvilke kulturminner som skal ivaretas for framtiden.

Hensikten med verneplanene er å gi en samlet oversikt over gravplassenes kulturhistoriske verdier, særpreg og egenart, samt å bidra til prioriteringer av hvilke kulturminner som skal ivaretas for fremtiden. Planene skal stimulere til økt kunnskap og forståelse, og danne et solid grunnlag for beslutninger knyttet til drift, vedlikehold og forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer. Et sentralt mål er også å legge til rette for formidling av gravplassenes historie.

Alle de 28 gravplassene i Bergen kommune skal få hver sin plan. Planenes innhold og omfang vil imidlertid variere i tråd med den enkelte gravplass' historie, karakter og kulturhistoriske verdier.

Verneplanarbeidet for de seks gravplassene i Bergen sentrum, Assistentgravplassen, Domkirkegården, Korskirkegården, Mariakirkegården, Nykirkegården og St. Jakob kirkegård, er forankret i gravplassforskriften § 27 og i vedtak fattet av Bergen kirkelige fellesråd. Planen erstatter verneplanen som ble vedtatt av Kirkelig fellesråd i Bergen 19. juli 1985 (sak 50/1985).

Gravplassene i Bergen sentrum ligger på middelaldergrunn som er automatisk fredet etter kulturminneloven. De representerer kulturhistorisk særlige områder med betydelige verdier som kulturmiljøer, landskapselementer og parkarealer. Disse verdiene er sentrale premisser for verneplanarbeidet.

Kapittel 2 til 4 er felles for de seks historiske gravplassene i Bergen sentrum. Disse kapitlene vil også danne et viktig erfarings- og kunnskapsgrunnlag for det videre arbeidet med verneplaner for de øvrige 22 gravplassene i kommunen.

Kriteriene for verdivurdering av gravplassene og deres enkeltelementer er sentrale i arbeidet med å ivareta gravplassene som kulturminner og kulturmiljøer.

Kapittel 5 presenterer Domkirkegården gjennom beskrivelser og relevant kunnskapsgrunnlag. Av ressursmessige hensyn er denne verneplanen utarbeidet i tradisjonelt dokumentformat. En fremtidig versjon 2 bør utvikles som en digital og mer dynamisk løsning.

Litteraturlisten følger i kapittel 6.

Kapittel 7 er ved planens ferdigstilling fortsatt under utvikling. Kapittelet vil være sentralt i det videre arbeidet og utgjøre et viktig verktøy for å sikre en målrettet og kunnskapsbasert forvaltning av kulturverdiene.

Jeg vil rette en stor takk til Byantikvaren i Bergen for faglig tyngde, verdifulle innspill og godt samarbeid gjennom hele prosessen. Byantikvaren har i stor grad vært en viktig pådriver og

bidragsyter i arbeidet med verneplanen. Jeg vil også takke mine kolleger i Gravplassmyndigheten i Bergen kirkelige fellesråd og i Akasia kirke og gravplass AS for deres uvurderlige innsats. Deres kunnskap, engasjement og bidrag har vært avgjørende for verneplanens form og faglige innhold.

August 2026

Inghild Hareide Hansen

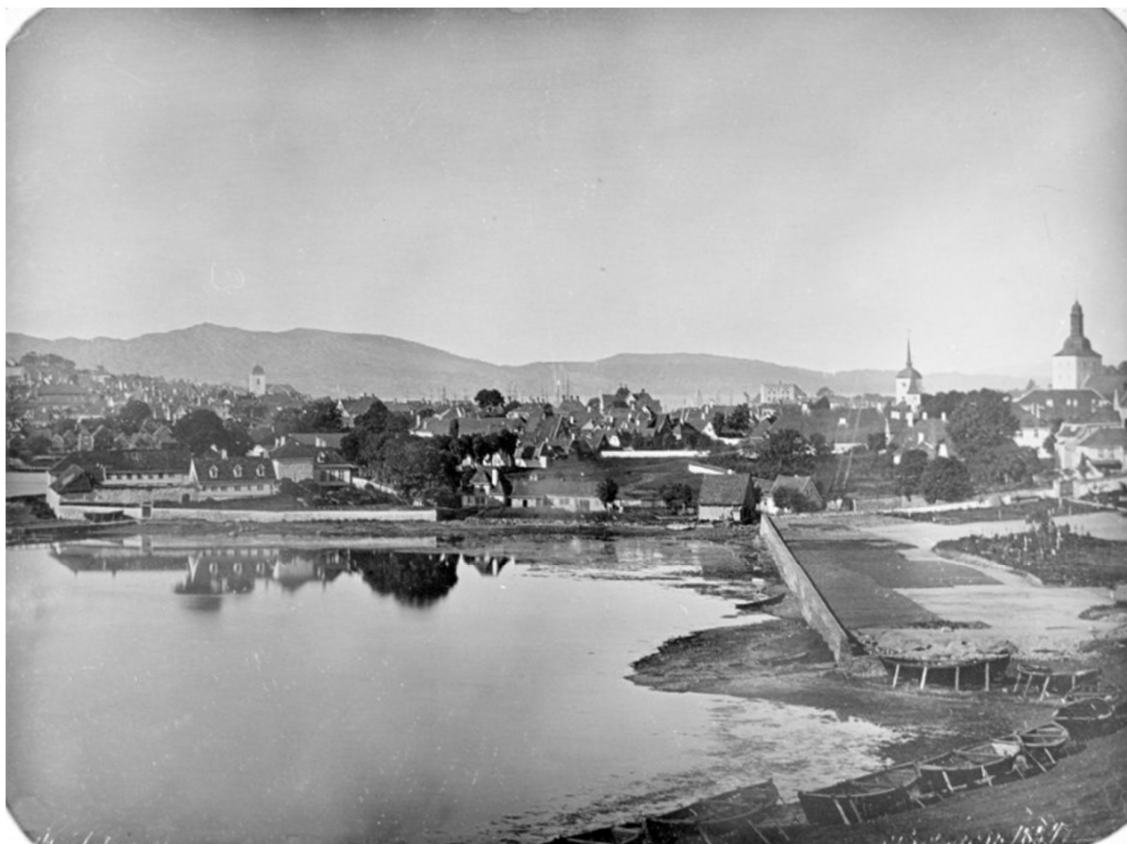
Gravplassjef

Bergen kirkelige fellesråd

2 Metode, målsetting og begreper

I arbeidet med verneplanen er det gjennomført en gjennomgang og kartlegging av kulturmiljøverdiene til Assistentkirkegården. Arbeidet er utført av Byantikvaren i Bergen i samarbeid med oppdragsgiver Bergen kirkelige fellesråd (BKF) og Akasia kirke og gravplass as (Akasia) i henhold til føringer gitt i BKF sitt program for vernearbeidet, *Vern av kulturminner og kulturmiljøer ved gravplassene i Bergen* (2022). Rundskrivet *Forvaltning av kirke, gravplass og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø*¹ og veilederen *Verneplan for gravplass*² er også benyttet som grunnlag for arbeidet.

Arbeidsmetoden har bestått i å kartlegge og vurdere kulturmiljøverdiene til gravplassen i felt. Ulike antikvariske registre, historiske kart og foto, ortofoto, skråfoto og Bergen kommunes saksarkiv har vært digitalt tilgjengelig under arbeidet. I tillegg har relevante skriftlige kilder blitt gjennomgått, blant annet i arkivene til Bergen Byarkiv.

Figur 1: Foto fra 1854 som viser Assistentkirkegården ved bredden av Store Lungegårdsvann før jernbanen var etablert i området. I bakgrunnen til høyre i bildet ser vi kirkespirene til Korskirken og Domkirken (Foto: UIB Billedsamlingen, ubb-s-144).

¹ [Forvaltning av kirke, gravplass og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø - regjeringen.no](https://www.regjeringen.no/no/tema/kultur/kulturmiljo/forvaltning-av-kirke-gravplass-og-kirkens-omgivelser-som-kulturminne-og-kulturmiljo-/doc1272172.pdf)

² [Verneplan for gravplass Veileder - Asplan Viak](https://www.asplanviak.no/verneplan-for-gravplass-veileder)

2.1 Verneplan

En verneplan er en oversikt over en gravplass sine kulturhistoriske verdier og skal fungere som et styringsdokument som inneholder bestemmelser som sikrer at gravplassens kulturmiljøverdier ivaretas for ettertiden.

Registrering av kulturmiljøverdier er en forutsetning for bevaringsarbeidet. Registrering skal gi oversikt over hva som finnes av bevaringsverdige elementer, og danne grunnlag for en vurdering av gravplassens samlede bevaringsverdi. I vernearbeidet for Assistentkirkegården er det foretatt prioriteringer både for hva som skal registreres, og hvilke elementer som skal foreslås for istandsetting og bevaring. I begrepet bevaring ligger det implisitt at det er noe man ønsker å holde fast på, at noe skal forbli som det er. En slik holdning betinger at man gir avkall på en forandring. Men en frysing av en tilstand er i seg selv umulig, ettersom alt kontinuerlig utsettes for «tidens tann». En bruk av verneplanarbeidet kan være å peke ut områder på gravplassen for endring eller ny bruk, samtidig som en sørger for en forsvarlig forvaltning av gravplassens kulturmiljøverdier. Vern av enkelte områder vil ikke nødvendigvis bety å fryse bruk av områder, men kan gi premisser for videre bruk som ikke går på bekostning av verdiene som bør ivaretas. Videre skal verneplanen gi føringer for framtidig skjøtsels- og vedlikeholdsplaner.

Figur 2: Eksempel på familiegravsted, som det er flere av på Assistentkirkegården (Foto: Byantikvaren 2023).

2.2 Målsetting for verneplanen

Målet for verneplanen er å sikre bærekraftig forvaltning av gravplassens kulturhistoriske verdier og naturverdier for ettertiden. Dette kan være ivaretagelse av typiske lokale trekk, gravplassens utvikling over tid, håndverkstradisjoner, materialkvaliteter, vegetasjonsverdier mm.

Verneplanen og dens bestemmelser er ment å fungere som styringsverktøy for gravplassforvalter og videre forvaltning, drift og vedlikehold av gravplassen. Den vil også kunne virke inn på de gravansvarliges valg. Juridisk sett likestilles verneplanen vedtatt av BKF med gravplassvedtektene på lokalt nivå.

2.3 Sentrale begreper og rolleinnhavere

Det er ikke uvanlig at begrepene «fredet», «vernet», «verneverdig» kulturminne brukes om hverandre i dagligtale. «Verneverdig» er en fellesbetegnelse for det som vurderes som bevaringsverdig, mens «vernet» er fellesbetegnelse for kulturminner som har et formelt vern knyttet til lovbestemmelser. Det være seg vern etter Kulturminnelov eller Plan- og bygningslov. At et objekt eller bygningsmiljø er «fredet» betyr at det har vern etter kulturminneloven (Lov om kulturminner av 9. juni 1978). Fredning er det sterkeste juridiske virkemidlet for vern i Norge.

Verneverdig: At noe er verneverdig betyr at det er verdt å verne (bevaringsverdig, verdt å ta vare på) fordi det har kulturhistorisk, arkitektonisk eller en annen type verdi. At et objekt eller en bygning er verneverdig innebærer ikke nødvendigvis at den har juridisk vernestatus. Gravferdsvedtekten bruker begrepene; har en viss alder, at det representerer en stilhistorie, har et lokalt særpreg i form eller materialbruk, gir uttrykk for en interessant personalhistorie eller er unikt. Jf. §27. Lenke for referanse: <https://lovdata.no/forskrift/1997-01-10-16/§27>

Vernet: Når en bygning, kulturmiljø eller objekt er vernet har det en formell, juridisk vernestatus og kan ikke uten videre rives eller endres. En vernet bygning kan for eksempel være regulert til spesialområde bevaring/hensynssone i en reguleringsplan, jf. Plan- og bygningsloven, eller den kan være fredet etter kulturminneloven (se dette). Enkelte bruker vern/vernet bare om det reguleringsmessige vernet og ikke om fredning, men "vernet" er egentlig en samlebetegnelse.

Fredet: En fredning etter kulturminneloven er den strengeste form for vern i Norge. Automatisk fredet er alle faste kulturminner fra før 1537, stående bygninger med erklært opprinnelse fra perioden 1537-1649, skipsfunn eldre enn 100 år og samiske kulturminner fra før 1917. Yngre kulturminner kan også fredes, og det utføres da av Riksantikvaren enten etter vedtak eller forskrift. Dersom et kulturminne av nasjonal verdi er truet, kan Riksantikvaren eller fylkeskommunen gå til midlertidig fredning i påvente av at en fredningssak utarbeides.

Vern av kulturmiljøet i Bergen forvaltes gjennom tre ulike forvaltningsnivå; Riksantikvaren, Fylkeskommunen og Bergen kommune hvor Byantikvaren er fagetat for kulturminnefaglige spørsmål.

Riksantikvaren og Vestland fylkeskommune er kulturminnemyndighet i samsvar med kulturminneloven og forvalter kulturminner som er fredet. Riksantikvaren har direkte ansvar for kirkene og fredet byggrunn (middelalder-bygrunn). Fylkeskommunen har ansvar for øvrige

fredete bygninger og er regional planmyndighet og høringspart i plansaker med innsigelsesrett. Bergen kommune forvalter kulturmiljøet iht. Plan- og bygningslovens bestemmelser. Biskopen og Vestland fylkeskommune skal uttale seg om forhold knyttet til kirkers omgivelser.

3 Forvaltning av kulturminner

3.1 Forvaltning og fredet bygrunn

I henhold til kulturminneloven § 4 har arkeologiske lokaliteter datert til eldre enn 1537 status som automatisk fredet. Gravplasser inneholder ofte arkeologiske kulturminner og forvaltning av gravplassene har blitt beskrevet som et arkeologisk minefelt (Klingberg et. Al. 2005:45). Bergen er av Riksantikvaren definert som en av åtte middelalderbyer i Norge hvor store deler av bygrunnen har automatisk fredningsvern (figur 1). I dette området er det et uttalt mål å bevare middelalderbyenes gjenværende kulturlag i samspill med byutviklingen. I fredet bygrunn skal alle gravetiltak avklares med Riksantikvaren i forkant av tiltaket. Dersom undersøkelsesplikten utløses er det NIKUs distriktskontor, på oppdrag fra Riksantikvaren, som foretar de arkeologiske undersøkelsene. Dette gjelder alt fra overvåking av ulike typer gravetiltak til gjennomføring av arkeologiske utgravninger. Resultater fra undersøkelsene registreres i NIKUs egen kulturminnedatabase. Utenfor fredet bygrunn er det fylkeskommunen sin oppgave å oppfylle undersøkelsesplikten etter kulturminneloven jf. § 9.

Figur 3: Rosa linje viser utstrekningen av fredet bygrunn i Bergen. Assistentkirkegården er markert med gul sirkel (Foto: Utsnitt fra Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden, 2025).

3.2 Forvaltning av gravplass og gravminner

De enkelte gravminnene forteller om estetikk, kirkelig historie og stilhistorie, om samfunnsstruktur og folks tanker om liv og død. Gravskikker forteller om et samfunns

prioriteringer og verdisyn. Dette gjør gravminnene til viktige kulturminner. Gravplassmyndigheten har et ansvar for å vurdere om vern av enkeltgraver eller deler av gravplassen er aktuelt, og kan vedta at delområder på gravplassen eller enkeltgraver med gravminner, skal bevares. Dette kommer i tillegg til eventuelt vern som hjemles av kulturminnemyndigheten etter kulturminneloven eller plan- og bygningsloven. Verneplan for gravplass vil være grunnlag for innspill til rullering av kommuneplan (KPA) og kulturmiljøplaner.

Fra sentralt hold³ er det gitt følgende føringer om forvaltningen av gravminner:

- Den som er fester av en grav eller ansvarlig for en fri grav, er eieren av vedkommende gravminne. Gravminnet tilfaller gravplassen dersom det ikke er fjernet fra gravplassen innen seks måneder etter festets opphør. Gravminner av kunstnerisk eller kulturhistorisk verdi skal om mulig bli stående på gravplassen.
- Lokal gravplassmyndighet kan vedta at enkeltgraver med gravminner og annet utstyr skal bevares. Dette gjelder gravminner og annet utstyr som er i gravplassens eie, eller i privat eie når det gjøres en avtale om bevaring. Lokal gravplassmyndighet bør se til at det iverksettes sikringstiltak for at særlig verneverdige gravminner og annet utstyr ikke forfaller eller forringes.
- Gravminner i gravplassens eie som er eldre enn år 1900, og samiske gravminner fra år 1917 eller eldre, skal ikke flyttes eller fjernes før fylkeskommunen eller Sametinget har hatt anledning til å uttale seg. Når det gjelder flytting eller fjerning av kulturhistorisk verdifulle gravminner som eventuelt fortsatt er i privat eie, bør fylkeskommunen/Sametinget varsles på forhånd. Dersom lokal gravplassmyndighet ikke ønsker å følge kulturmiljømyndighetenes råd, kan saken klages inn for statsforvalteren.
- Gravminner kan under gitte forutsetninger vernes i hensynssone vern i henhold til plan- og bygningsloven. Vedtaksfredning etter kulturminneloven kan være aktuelt i særskilte tilfeller der gravminnet representerer særlige kulturhistoriske verdier.

Samtlige kirkegårder i Bergen er kartfestet i det digitale kulturmiljøkartet⁴ til kulturmiljøplan for Bergen *Identitet med særpreg*.

3.3 Bestemmelser for gravplasser i KPA 2018

I Bergen kommunes kommuneplanens arealdel (KPA 2018) er det fastsatt bestemmelser for grav- og urnelunder. Bestemmelsene angir overordnede krav til planlegging, utforming og forvaltning av gravplassene.

I henhold til § 24.2.2 stilles det krav til etablering og videre utvikling av gravplasser. Det skal blant annet legges vekt på landskapstilpasning, hensynet til omgivelsene, tilfredsstillende adkomst, universell utforming og gravplassenes funksjon som verdige og rolige omgivelser for gravferd og ettertanke. Videre følger det av § 24.2.3 at tiltak på gravplasser skal underlegges nærmere planlegging og dokumentasjon. Bestemmelsen omfatter blant annet vurderinger knyttet til terrengforhold, vegetasjon, kulturminner, vannforhold og andre forhold som kan ha betydning for gravleggingsvirksomheten.

³ Rundskriv Q-06-2020

⁴ <https://www.bergen.kommune.no/hvaskjer/tema/kulturmiljøplan-for-bergen/kulturmiljøkart>

4 Kriterier for verdivurdering

I verneplanarbeidet er det utført en verdivurdering⁵ av gravplassen og dens elementer. Dette er gjort for å få en oversikt over hvilke verneverdier som eksisterer, og for å kunne gjøre prioriteringer i den videre forvaltningen av gravplassen. Vernevurderingene blir definert i henhold til to hovedkriterier; «kilde- og kunnskapsverdi» og «opplevelsesverdi». Kilde- og kunnskapsverdi dreier seg om den verdien gravminner og gravplasser har som kilde for kunnskap og forståelse. Opplevelsesverdi er i større grad subjektiv og handler om hvilke følelser kulturminnet/kulturmiljøet frembringer. Enkelte verdier er overlappende og rommer både kilde- og kunnskapsverdier og opplevelsesverdier. Verdivektene er vanligvis høy, middels eller lav. Men på gravplassene i Bergen sentrum anses alle verdier for å være høye. Det blir på bakgrunn av det kun benyttet høy og lav. Den lave verdien settes kun i de tilfeller der elementet ikke er tidsriktig, at istandsettelse ikke vil styrke verdien eller om elementet hindrer ivaretagelse av andre verneverdige elementer.

Kilde- og kunnskapsverdier:

Stilhistorisk og landskapsarkitektur-historisk verdi handler om hvorvidt en grav eller gravplass har stiltrekk som kan knyttes til en spesiell arkitekturhistorisk epoke.

Gravminner med høy stilhistorisk verdi har gjerne flere tydelige stiltrekk fra en bestemt periode. Eksempler på stilperioder kan være nyklassisisme, jugend eller funksjonalisme.

Landskapsarkitekturhistorisk-/stilhistorisk verdi handler om hvorvidt det er mulig å identifisere alder, opprinnelig planløsning, autentiske detaljer og utvidelser på gravplassen.

Teknikkhistorisk verdi (håndverkshistorisk verdi) er knyttet opp mot bruken av et bestemt materiale og/eller en håndverksteknikk i utformingen av et gravminne. Et gravminne med høy teknikkhistorisk verdi kjennetegnes av at det er en tydelig representant for en type håndverkstradisjon eller en type materialbruk. Teknikkhistorisk verdi kan også være knyttet til bruken av materialer og håndverksteknikker i utformingen av selve gravplassen.

Figur 4: Ulike typer gravminner på Assistentkirkegården (Foto: Byantikvaren 2026).

⁵ Gjennomgangen av vernekriteriene bygger på Verneplan for gravplass Veileder Gravplassrådgiveren 2018 og definisjoner i Verneplan. Gravplassene i Trondheim, (Trondheim Kirkelige Fellesråd, 2019-2021)

Samfunnshistorisk/ sosialhistorisk verdi dreier seg om hva en grav kan si oss som ulike samfunnsforhold og gravlagtes yrke og stand. Om gravstedet er typisk representant for en minoritet eller en klasse kan den ha høy samfunnshistorisk/ sosialhistorisk verdi. Samfunnshistorisk/ sosialhistorisk verdi dreier seg om hva gravenes plassering på gravplassen kan si oss om datidens samfunnsforhold og gravlagtes yrke og stand.

Aldersverdi får et gravminne dersom det har oppnådd en viss alder. I rundskriv Q-06-2020, gis det føringer knyttet til alder. Gravminner i gravplassens eie som er eldre enn år 1900, skal ikke flyttes før Fylkeskommunen har hatt mulighet til å uttale seg. Alderspreget verdi dreier seg også om hvordan tiden har påvirket hele gravplassen og hvordan alder har vært med på å gi anlegget patina.

Personalhistorisk verdi får et gravminne hvis den gravlagte er en person som har utmerket seg lokalt, regionalt eller nasjonalt.

Opplevelsesverdier:

Kunstnerisk-/ estetisk verdi ligger i om et gravminne oppleves som vakkert eller på annen måte estetisk tilfredsstillende. Gravminnet kan oppleves som vakkert i seg selv eller i sammenheng med omgivelsene. Det kan derfor være slik at to tilsvarende gravminner på samme gravplass kan oppleves ulikt ut fra hvor på gravplassen de er plassert. Sammenheng med vegetasjon, andre gravminner fra samme periode eller kirkebygg kan påvirke den estetiske opplevelsen. Noen gravminner vil også kunne representere estetiske verdier fra sin opprinnelsesperiode, selv om de ikke umiddelbart oppfattes som vakre i dag. Estetisk verdi kan også tillegges hele gravplassen eller enkeltelementer i anlegget. Dersom et enkeltobjekt eller et område på gravplassen oppleves som vakkert vil det ha estetisk verdi.

Identitetsverdi får et gravsted hvis det har betydning for enkeltpersoner, for en familie eller for et helt lokalsamfunn. Kirken og dens omgivelser er viktige i mange av livets store begivenheter og mange i et lokalsamfunn kan føle tilknytning til stedet. Et gravminne laget av en lokal produsent eller en grav der en familie har blitt gravlagt i flere generasjoner vil ha identitetsverdi. Identitetsverdi/ kontinuitetsskapende verdi får en gravplass hvis den er en sentral del av landskapet, del av et større kulturmiljø og/eller en viktig møteplass i lokalsamfunnet.

Sjeldenhetsverdi betegner hvorvidt et gravminne har utforming, tekst og/ eller størrelse som skiller seg fra det som ellers er vanlig. Gravminner som har vært vanlig, men etter hvert blitt slettet og fjernet, kan også regnes som sjeldne. For gravplassen betegner sjeldenhet hvorvidt gravplassen har en utforming som skiller seg ut og kan virke overraskende for besøkende. Uvanlige blomster i friske farger, kunstneriske fontener eller spesiallagete benker kan gi anlegget særegenhet og sjeldenhetsverdi. Det samme gjelder variasjon og overraskelser i romforløp, veistrukturer og liknende.

Symbolverdi kan tillegges et gravsted som er knyttet til en bestemt hendelse. Krigsgraver er eksempler på gravsted med høy symbolverdi. Symbolverdi får gravplassen hvis den inneholder elementer som kan knyttes oppimot spesielle hendelser.

Minnesmerker fra krigen eller et tre til minne om en lokal tragedie kan bidra til styrket symbolverdi.

4.1 Gravminner og stilhistorie

Gravplassenes karakter og betydning har endret seg gjennom århundrene og en gravplass kan inneholde både synlige og ikke-synlige kulturminner. I middelalderen lå gravplassene ofte ved en kirke. De mest bemedlede ble gravlagt inne i selve kirken eller inntil kirkeveggene på utsiden, noen ganger markert med klebersteinskors og eller gravplate. Gravplatene fikk etter hvert relieffer, enten med figurmotiver, familievåpen eller kristne symboler. Frem til 1700-tallet er det bevart relativt få gravminner på gravplassene ettersom gravene til folk flest enten ikke ble markert, eller kun fikk forgjengelige gravmarkeringer i form av en liten «gravtue» med trekors eller en bordbit.

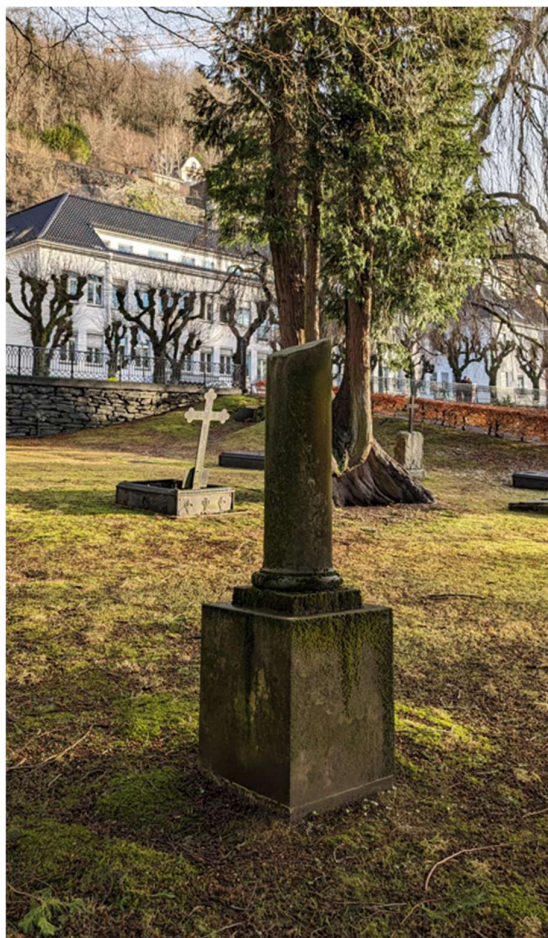
De aller fleste av de gamle gravminnene som i dag er bevart på gravplassene i bykjernen, tilhører de øverste samfunnslagene og skriver seg fra 1800-tallet, men på de andre gravplassene er det også yngre gravminner. Etter et forbud mot gravlegging inne i kirkene i 1805 måtte hele befolkningen, inkludert overklassen, begraves på gravplassene. Forbudet førte også til at en rekke storfolk fikk tillatelse til å opprette private gravsteder på egen eiendom.

Figur 5: Familiegravsted med smijernsgitter på Assistentkirkegården (Foto: Byantikvaren, 2026).

1800-tallet var en periode hvor nyklassisismen, med former, motiver og symboler fra antikken, ble ledende for utformingen av gravminner. Perioden var en blomstrende tid for jernverkene i Norge noe som førte til at gravminner av støpejern ble svært vanlig sammen med steler, søyler, obelisker og kors i stein. Det ble i tillegg benyttet liggende gravminner i form av gravplater og kister i jern eller stein. Mange av gravminnene fikk gravskrifter og dekor med symboler, bevisst

valgt ut for å synliggjøre ulike aspekter ved den kristne tro, livet og døden. Enkelte steder fikk gravene vakre innramminger av støpejern. 1800-tallets gravminneformer ble benyttet helt opp på 1920- tallet.

Figur 6: Gravminne på Assistentkirkegården. «Den brutte søyle» symboliserer det brutte liv, altså et menneske som døde i ung alder (Foto: Byantikvaren, 2023).

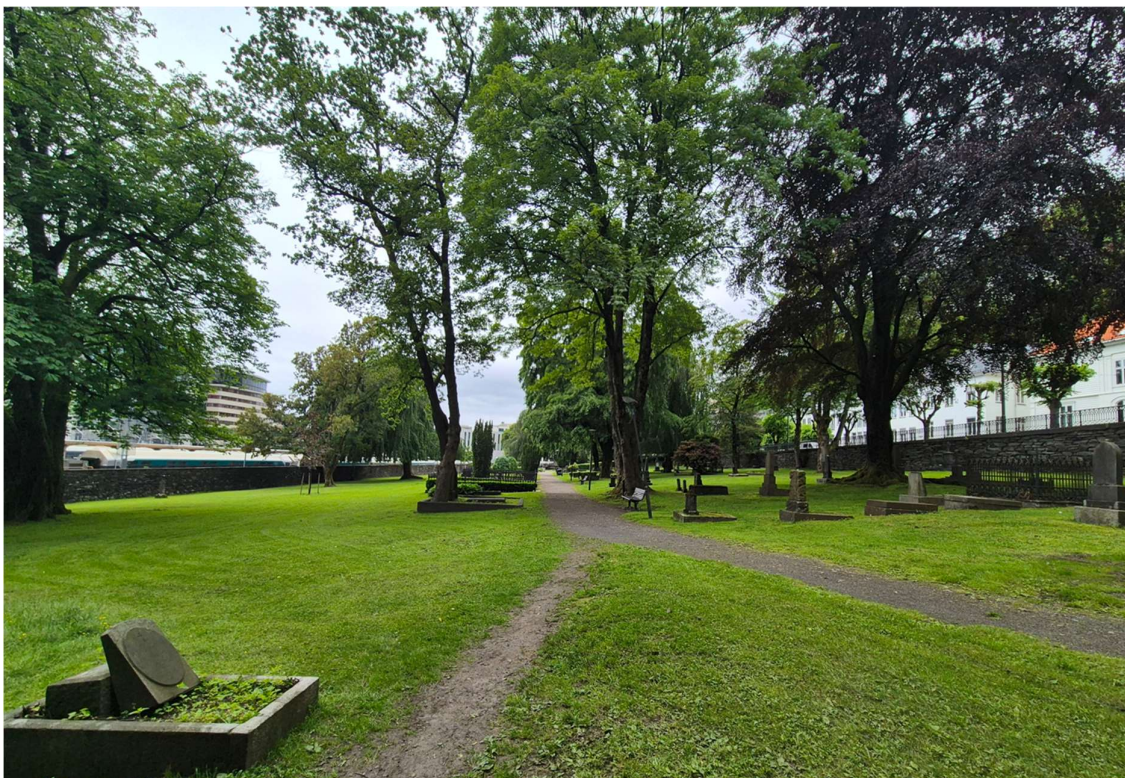
Fra omkring 1900 til 1960-tallet ble mange gravplasser anlagt som rammegravplasser hvor gravene, tidvis i grupper, ble markert med en kraftig steinkant, etter hvert av betong, på sidene. Mellom gravrekkene ble det anlagt stier for tilgang og vedlikehold. Rammegravstedene var svært krevende å vedlikeholde og fra 1970-tallet overtar plengravplassene. Endringen fra klassisistiske gravplasser og rammegraver til store kortklippede plengravplasser med snorrette rekker av gravminner er et resultat av ideer fra Europa, samt tekniske krav knyttet til drift, vedlikehold og skjøtsel av gravplassene.

Forandringer i steinhoggerindustrien utover 1900-tallet førte til at gravminner i stein blir mer tilgjengelig og det blir etter hvert større variasjon av ulike bergarter, utforming og overflatedekor på gravminnene. På 1990-tallet og utover 2000-tallet fører mekanisering av steinindustrien, tilgang på steinmateriale fra et internasjonalt marked og nye trender i detaljering og symbolbruk, til en ytterligere variasjon av uttrykk og utforming.

4.2 Vegetasjon og beplantning

Vegetasjonen er blant gravplassens viktigste «byggesteiner». Vegetasjonen til en gravplass kan være tidstypisk for gravplassens historiske utvikling, og kan ofte fortelle oss hvordan den har endret seg over tid. I dag har de fleste gravplasser kortklipt gressplen, men slik har det ikke vært historisk. Fra gammelt av var gravplassene preget av viltvoksende markvegetasjon og det dannet seg stier og tråkk der ferdselen var størst. Gresset ble gjerne slått når slåttene var i gang og høyet tilfalt den som hadde ansvaret for gravplassen. Det var ingen bevisst bruk av trær, men i den grad de likevel fantes, var det viltvoksende arter.

Utbredelsen av parkideer på 1800-tallet førte til at en begynte en å bruke vegetasjonen bevisst også på gravplassene, først i byer og bynære områder. Både planter som opprinnelig vokste vilt, og innførte, fremmede planter ble brukt. Det ble plantet parktrær som omramminger på gravplassene, i alleer og i rekker eller som enkeltstående trær (solitærtrær). I mange tilfeller var det gravfesterne som plantet trærne på gravstedene sine, men over tid har trærne blitt så store at de har blitt en vesentlig del av gravplassens overordnede vegetasjon. I dag bidrar store trær på gravplassene med opplevelse av tidsdybde, miljø- og historiefortellende verdi. Store trær kan ha en viktig symbolsk verdi ved at de er forbundet med stillhet, de gjenspeiler skiftende årstider og de kan minne mennesker kort liv på jorden i forhold til evigheten. Trærne er i tillegg en viktig biotop som øker i takt med trærnes alder og størrelse.

Figur 7. De store tærne på Assistentkirkegården har miljøverdi og for mange en viktig symbolsk verdi. Gamle trær kan symbolisere liv, død, håp og fornyelse, noe som gir ekstra mening til gravplassen (Foto: Byantikvaren, 2026).

Etter hvert som gravplassene ble gjenstand for omlegginger, eller der det ble anlagt nye gravplasser, fikk gravplassene utover 1800-tallet et system av grusveier. På 1900-tallet og fremover ble hekkene et viktig vegetasjonselement og de ble plantet både som oppdeling og avgrensing av gravfeltene, og som ytre avgrensinger mot omgivelsene. Funksjonalistiske ideer på 1950- og 1960 tallet har flere steder ført til at mange større og innrammede gravsteder ble fjernet og en del av vegsystemet gravplassene ble sådd til og anleggene ble preget av enda flere og større sammenhengende plenflater.

Skjøtsel av vegetasjonen på en gravplass må tilpasses slik at den blir et verdig sted som understreker stedets egenart. Endret eller manglende skjøtsel vil føre til at vegetasjonen ikke har den formen eller størrelsen som opprinnelig tiltenkt. Treforvaltning krever et langsiktig perspektiv

4.3 Bestandige elementer

Ved siden av gravminner og vegetasjon kan flere bestandige elementer på en gravplass ha verneverdi. Disse elementene bidrar til å bevare gravplassens historiske og kulturelle betydning for fremtidige generasjoner. Dette inkluderer:

Murer, gjerder og porter: Strukturer som avgrenser eller beskytter gravplassen. Fra middelalderen var det vanlig at gravplassene rundt krikene ble avgrenset av murer. På 1700-tallet ble murene gjerne dekket med taktegl. Fra midten av 1800-tallet ble murer gjerne avløst av gjerder av støpejern eller smijern. I forbindelse med dette ble det også vanlig med jerngitterporter, som avløste blant annet portbygninger.

Veier og stier: De opprinnelige gangveiene som kan ha historisk betydning.

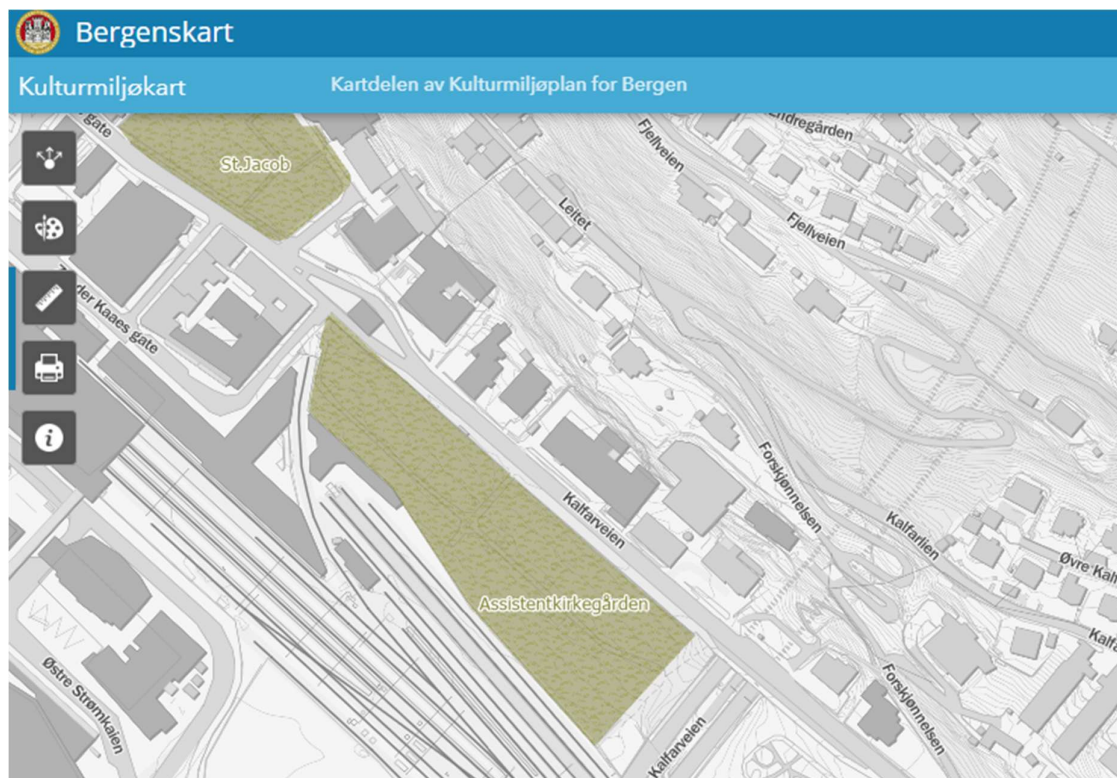
Bygninger: Kapeller, bårerom og andre bygninger som har historisk eller arkitektonisk verdi.

Lyskilder: Lyktestolper og armatur med kulturhistorisk verdi.

Skulpturer og monumenter: Kunstverk og minnesmerker som er opprettet for å minnes en person, hendelse eller begivenhet.

Gravplassmøblering: Benker med høy materiell, funksjonell og kunstnerisk verdi.

5 Assistentkirkegården

Figur 8. Utsnitt fra det digitale Kulturmiljøkartet i Bergen kommunes Kulturmiljøplan, hvor St Jakobs gravplass og Assistentkirkegården er registrert som kommunalt listeført kulturminne (Kilde: Bergen kommune 2023).

Realia

Etablert:	1837
Adresse:	Lungegårdsbakken 7
Areal:	12,7 dekar
Gnr./Bnr.:	166/1116
Bygningsnr.:	--
Plan-ID:	KPA plan-ID 65270000, ikrafttrådt: 19.06.2019 KDP Fjellsiden sør, Plan-ID 15590000, ikrafttrådt: 19.02.2001
Askeladden-ID:	Nordlig del av gravplassen er omfattet av fredet bygrunn (Kulturminne-ID 89049), se figur 9. Funnsted utenfor gravplassen (ID 266319) ⁶
Vernestatus:	Kirkegård registrert i Bergen kommunes kulturmiljøkart. KPA: hensynssone Bevaring kulturmiljø (H570_2 Kalfaret)

⁶ I forbindelse med utbedring av jernbanesporet like vest for gravplassen i 2016 ble det påvist levninger etter graver tilhørende Assistentkirkegården. Funnstedet er registrert i Askeladden med eget ID-nummer.

5.1 Gravplassens historie

Assistentkirkegården het opprinnelig Korskirken Assistentkirkegård, og var et resultat av at Korskirken i 1836 hadde behov for flere graver. Kirken kjøpte jordstykket ved Stadsporten kalt «Vold-stykkene» hvor det tidligere hadde vært en samlingsplass hvor det ble spilt slåball.

En murmester kalt Mons Dahl fikk ansvar for å anlegge den nye gravplassen. Murmester Mons Dahl døde den 26. oktober 1837, før Assistentkirkegården ble tatt i bruk. Dahl hadde selv utpekt seg et sted på kirkegården der han ønsket å bli begravd, og murmester Dahl ble den første som ble begravd på Assistentkirkegården, samme dag som kirkegården ble offisielt innviet.

Den første delen av Assistentkirkegården sto ferdig i 1837 og omfattet fire gravfelt i den nordlige delen av dagens gravplass (gul ring, figur 9). Under anleggsarbeidet ble det funnet et hvalskjelett fra den tiden området lå på sjøbunnen i Alrekstadvågen. Skjelettet er i dag montert i taket i et av rommene ved De naturhistoriske samlinger.

Figur 9. Høeghs generalkart fra 1848 viser den opprinnelige utstrekningen av Assistentkirkegården slik den var planlagt i 1837, med fire kvadratiske gravfelt. Denne delen av gravplassen er i dag omfattet av fredet bygrunn, her vist som skravert, rosa felt i kartutsnittet oppe til venstre (Kilde: VISGI, Bergen kommune 2023).

Under koleraepidemien i 1848-49 ble det anlagt en kolerakirkegård i et stykke av Lungegårdsmarkene sørvest for gravplassen, ned mot Lungegårdsvannet. Denne ble fort fullt belagt og i 1852 ble kirkegården ytterligere utvidet da stykket mellom den eldste gravplassen og kolerakirkegården ble opparbeidet for hovedsoknene Domkirken, Korskirken og Nykirken. Korskirkens sokn fikk tildelt parsellen nærmest sin assistentkirkegård i nord, Nykirken den påfølgende delen i midten og Domkirken fikk parsellen i sør. Den sørvestligste delen av Domkirkens parsell, som grenset til Pleiestiftelsen for spedalske, ble tildelt hospitalene og

pleiestiftelsen⁷. Dermed ble de eksisterende kirkegårdene innlemmet i en stor sammenhengende kirkegård som ble innviet i 1856 (se figur 11 og 14 – utbredelse i 1880).

Figur 10. Utsnitt fra foto fra 1854 som viser at gravplassen er utvidet mot vest og har fått støttemur mot Store Lungegårdsvann (Kilde: MARCUS, Spesialsamlingene ved Universitetsbiblioteket i Bergen).

Figur 11. Historisk foto fra 1861 som viser kirkegårdsmuren til Assistentkirkegården sett fra bredden til Store Lungegårdsvann. Institusjonsbygningen «Pleiestiftelsen» (1857) og Ulriksfjellet til høyre i bakgrunnen (Kilde: MARCUS, Spesialsamlingene ved Universitetsbiblioteket i Bergen).

⁷ St Jørgens Hospital sin lille gravplass ved hospitalet i Kong Oscars gate var da blitt full (Bækken og Eilertsen, 2025:57).

Da Bergens nye kirkegård på Møllendal ble innviet i 1874 ble det bestemt at Assistentkirkegården ikke skulle brukes som «almindelig begravelsespladse». Leprahospitalene fikk imidlertid fortsette å bruke sin parsell på Assistentkirkegården. Assistentkirkegården ble offisielt tatt ut av aktiv bruk som gravplass i 1919, men familiebegrovelser kan med gravplassmyndighetens godkjenninger og på spesielle betingelser fortsatt brukes til urnenedsettelse.

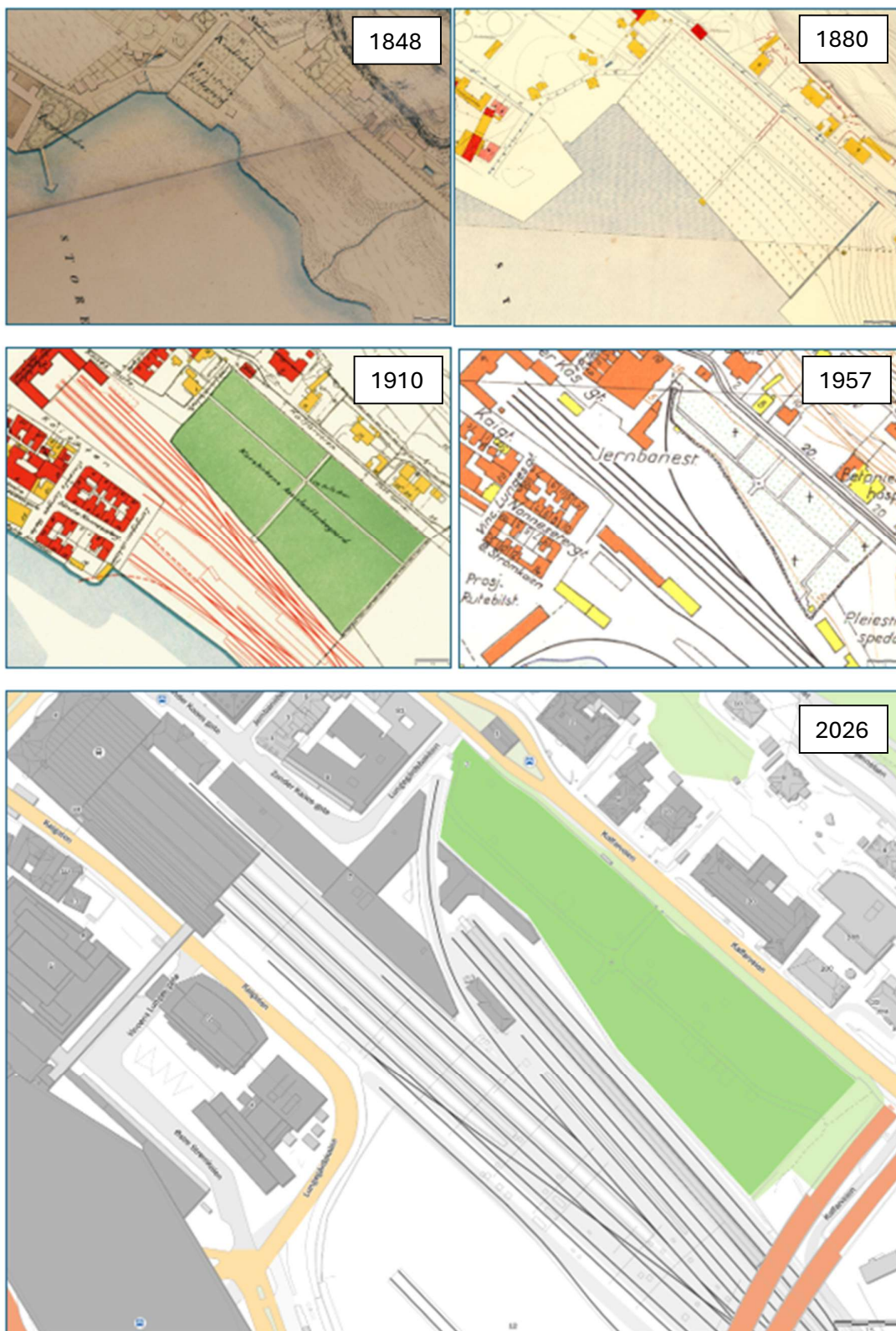
I 1913 ble en del av kirkegårdsarealet langs Kalfaret avstått til fortau. Senere trengte jernbanen, som lå utenfor murene i vest, mer plass. I 1917 ble derfor 5900 kvadratmeter av gravplassen avhendet til Norges Statsbaner. Ved etableringen av nye uttrekksspor og toglinje gjennom tunnel (figur 39) til havnen ved Bergenhus, ble store deler av gravplassen i nordvest, fjernet. Et kart fra 1921 dokumenterer den nye situasjonen etter jernbanens utvidelse. Kart og flyfoto fra 1951 viser at det senere ble gjort ytterligere innhogg i gravplassen for å få plass til oppbevaring av togvogner. En siste innskrenking av gravplassen skjedde i 1963 da nye tusen kvadrat ble avstått.

Figur 12. Historisk foto fra 1862-69 som viser den eldste delen av Assistentkirkegården ved Stadsporten (Kilde: MARCUS, Spesialsamlingene ved Universitetsbiblioteket i Bergen).

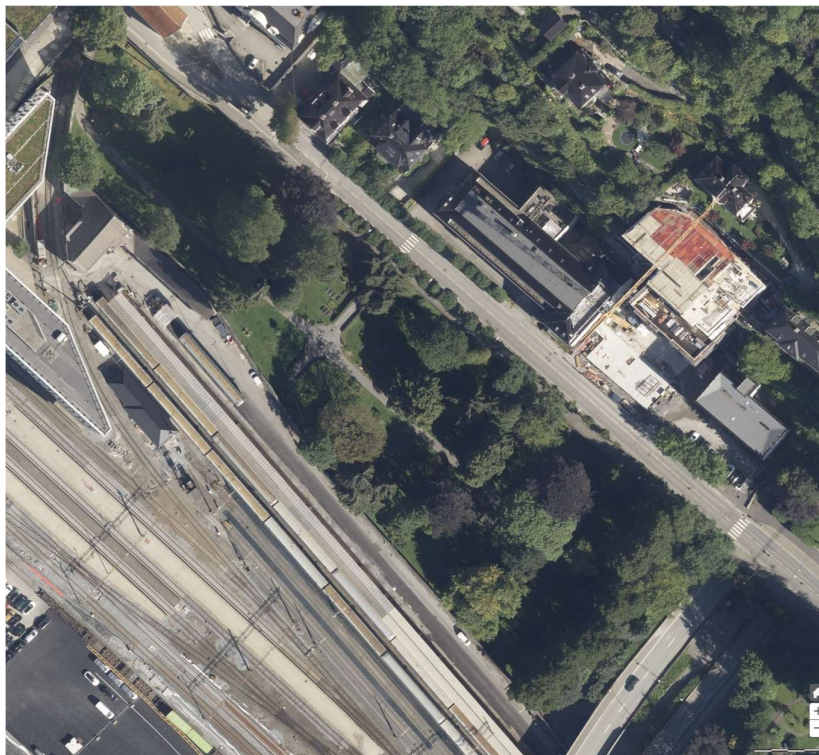

Figur 13. Gravminner fotografert på Assistentkirkegården av Knud Knudsen (1832-1915) (Kilde: MARCUS, Spesialsamlingene ved Universitetsbiblioteket i Bergen, Udatert foto).

Figur 14. Historiske kart som viser ulike utstrekninger av Assistentkirkegården. Samsvarende kartutsnitt fra henholdsvis 1848 (øverst til venstre), 1880, 1910 og 1957. Kartet nederst er situasjonen i dag (Kilde: VISGI, Bergen kommune 2025).

5.2 Dagens situasjon

Figur 15. Flyfoto av Assistentkirkegården i 2022 (Kilde: utsnitt fra VISGI, Bergen kommune).

Figur 16. Tilrettelagt kart over Assistentkirkegården (Kilde: Gravplassmyndigheten i Bergen, <https://gravplass.no/gravplasser-i-bergen/#3497>).

Naboskap/landskap/terreng

Assistentkirkegården ligger i utkanten av bysentrum mellom jernbanen og bygaten Kalfarveien. Store deler av bebyggelsen i området har høy kulturhistorisk verdi, og sentrale historiske bygninger som Stadsporten (1645) og Bergens Handelsgymnasium (1903) og flere eldre villaer, er synlig fra gravplassen mot øst. Gravplassen ligger på svakt hellende terreng mot vest og er tydelig avgrenset fra omgivelsene i form av murer, gjerder og terrenginngrep.

Mot øst er det høydeforskjell mellom gravplassen og Kalfarveien som gjør at gravplassen oppleves relativt usjenert i denne retningen. Mot vest avgrenses gravplassen av en høy natursteinsmur som skjærer området mot jernbanesporene og hindrer innsyn fra togene, men bybebyggelsen er likevel synlig i bakgrunnen. Mot nordvest troner store, moderne kontorbygninger tett inntil gravplassmurene (figur 18).

Figur 17. Store trær, natursteinsmur og eldre, verneverdig bebyggelse i nærheten bidrar til gravplassens historiske preg (Foto: Byantikvaren 2026).

Mot sør avgrenses gravplassen av en lav mur⁸ og en trerekke mot omkringliggende bebyggelse og veianlegget til Fløyfjellstunnelens sørlige innfartsåre. Støy fra veianlegget er betydelig og utgjør en konstant lydpåvirkning inne på gravplassen. Deler av gravplassen har en tett

⁸ I 1989 ble denne muren forstyrret under byggingen av Fløyfjellstunellen og tilførselsveien via viadukten mellom gravplassen og «Pleiestiftelsen» (pers. Med. gravplassmyndigheten).

vegetasjon av eldre løvtrær. Om sommeren danner trekronene et grønt tak som dekker gravplassen og gir en sammenhengende, skjermende effekt.

Rom/akser

Gravplassen er et langstrakt og tydelig avgrenset rom organisert langs en dominerende lengdeakse parallelt med Kalvarveien. Den er delt inn i fire felt med plen som er avgrenset av grusveier. Gangforbindelsene møtes i et sentralt knutepunkt som fungerer som orienteringspunkt og romlig sentrum på gravplassen.

Gravplassen er adskilt fra bylandskapet på alle sider ved hjelp av natursteinmurer. To porter leder inn til gravplassen. Fra hovedporten langs Kalvarveien, fører en grusgang med bøkehekk på begge sider, ned en slak bakke til midten av gravplassen. Her kobles den på en grusgang som fører gjennom anlegget fra sør til nord. I nordenden av gravplassen er det en steintrapp som fører opp til en smal port ut mot gaten Lungegårdsbakken.

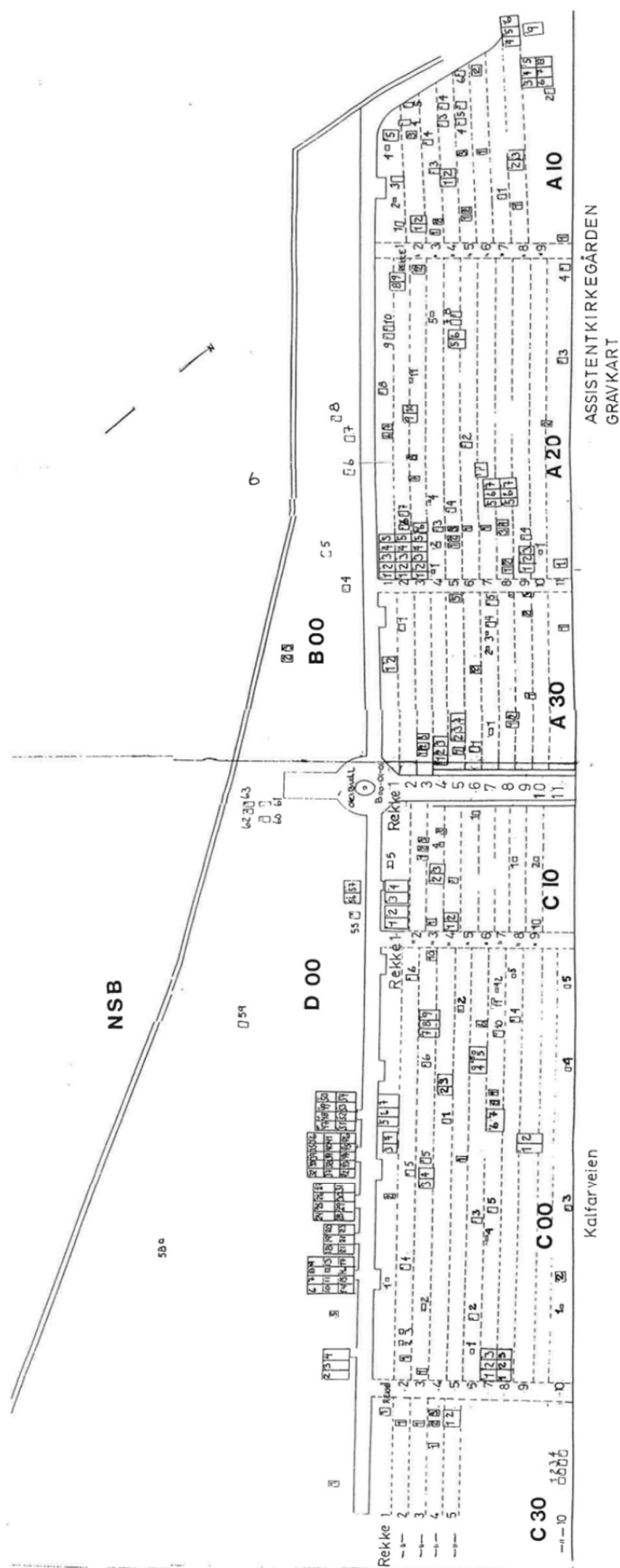

Figur 18. Steinmuren avgrenser gravplassen i nordvest mot store, moderne kontorbygninger (Foto: Byantikvaren 2026).

Gravområder

Flesteparten av gravminnene på Assistentkirkegården er anlagt på nordsiden av gangveien i den østlige delen av gravplassen, langs Kalvarveien.

Gravplassmyndigheten har i en rapport fra 1985 delt gravplassen inn i fire gravområder. I et oversiktskart er gravområdene betegnet som gravfelt A, B, C og D, og de enkelte gravminnene er nummerert (figur 20). I rapporten finnes en oversikt over inskripsjoner på hvert enkelt gravminne, samt en kort beskrivelse og tilstandsvurdering av gravminnet.

Figur 19. Gravkart som viser plassering av graver på Assistentkirkegården i 1985 (Kilde: Gravplassmyndigheten).

Gravplassen har mange ulike typer gravminner, både for enkeltpersoner og familiegravminner. Det dreier seg kun om eldre gravminner, hvor de fleste er fra 1800-tallet med et nyklassisistisk preg. Samtidig viser gravminnene stor variasjon i materialer, utforming og symbolbruk. I utgangspunktet vurderes samtlige gravminner som verneverdige.

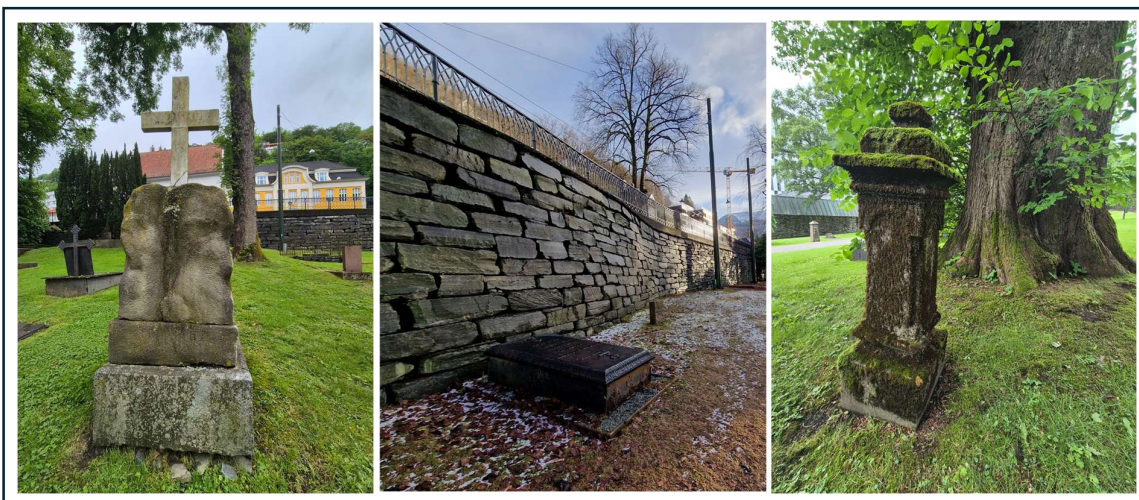
Figur 20. Eldre gravminne i naturstein utformet som en høy pilar med kors på toppen. Monumentet står på gravfelt A på Assistentkirkegården (Foto: Byantikvaren 2026).

Gravfelt A

Figur 21. Gravminner i støpejern og eldre trær på gravfelt A, fotografert mot nord (Foto: Byantikvaren 2024).

Gravfelt A utgjør nordøstlig del av gravplassen og er avgrenset mot øst av muren mot Kalfarveien og mot nord av natursteinsmuren mot Lungegårdsbakken. Nordlig del av feltet er den eldste delen av Assistentkirkegården og stod ferdig i 1837 (se figur 9).

Midt på området står flere store, gamle trær som skaper et tak over mange av gravminnene og skaper en rolig og skjermet atmosfære. Det er stor variasjon av type gravminner på feltet, både familiegraver, malmkasser, stein- og jernkors og gravplater i stein (figur 22). Et betydelig antall gravminner har skader.

Figur 22. Det er stor variasjon av eldre gravminner på felt A. Her et gravminne i stein med kors, malmkasse av støpejern inntil muren mot Kalvedalsveien og kvadratisk formet steinstøtte (Foto: Byantikvaren 2024).

Gravfelt B

Figur 23. Felt B har få synlige gravminner. Den sørlige delen av plenen på feltet holdes uslått for å fremme arts mangfold, Foto mot nordvest (Foto: Byantikvaren 2024).

Gravfelt B ligger i den nordvestlige delen av gravplassen og er et smalt område med få synlige gravminner. Området preges av den lange natursteinsmuren mot jernbanen, sammenhengende plenarealer og noen nyplantede trær. Feltet avgrenses av gangveien mot felt A i øst og Ole Bull monumentet i sør. Et stort, eldre løvtre skjærer mot bybebyggelsen i nordvest. Den sørlige delen av plenen holdes uslått for å fremme arts mangfold (figur 23).

Figur 24. To av gravminnene på felt B med murene mot jernbanen og bybebyggelsen i bakgrunnen (Foto: Byantikvaren 2026).

Figur 25. Nordlig del av gravfelt B med bybebyggelsen i bakgrunnen (Foto: Byantikvaren 2026).

Gravfelt C

Figur 26. Gravfelt C fotografert mot sørøst (Foto: Byantikvaren 2026).

Gravfelt C er sørøstlig område på gravplassen (figur 26). Gravfeltet er avgrenses av veimuren mot Kalfarveien mot øst, en lav mur med trerekke mot sør og gangvei mot vest og bøkehekken langs hovedinngangen til gravplassen i nord. Det ligger gravminner spredt over hele feltet, med en viss konsentrasjon sentralt i nordvest. Flesteparten av gravminnene er enkeltminner, men familiegravsteder forekommer (figur 27). Feltet har kortklippet plen. Store, gamle løvtrær danner et tett grønt tak av løvverk over mange av gravminnene sentralt på gravfeltet.

Figur 27. Ulike typer gravminner på gravfelt C (Foto: Byantikvaren 2024-2026).

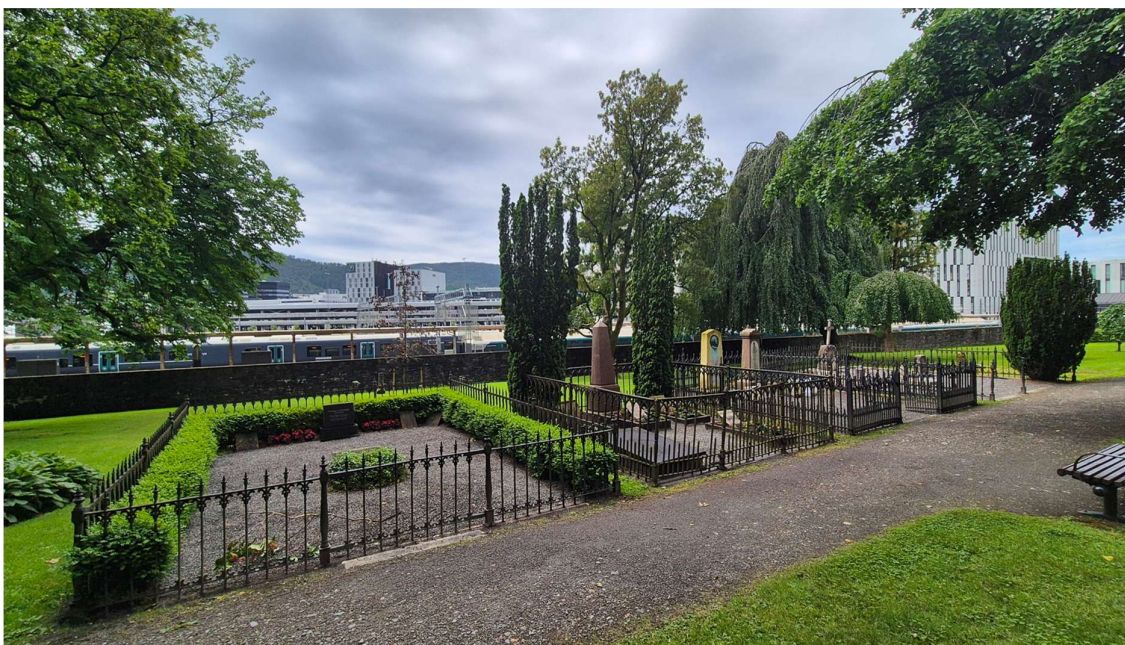
Gravfelt D

Gravfelt D utgjør den sørvestlige delen av gravplassen (figur 28). Gravfeltet kom til ved en utvidelse av gravplassen i 1856 og ble tildelt hospitalene og pleiestiftelsen for spedalske.

Figur 28. Gravfelt D fotografert vinterstid mot nordvest. Denne sørvestlige delen, som grenser mot pleiestiftelsen for de spedalske sin grunn, ble tildelt hospitalene og pleiestiftelsen i en utvidelse av Assistentkirkegården i 1856 (Foto: Byantikvaren 2024).

Seks familiegravminner er plassert på rekke inntil grusveien i østlig del av feltet (figur 29). Gravfeltet har ellers et begrenset antall synlige gravminner og er karakterisert av åpne gressflater og enkelte eldre trær. En tett rekke med eldre trær står langs den lave muren som avgrenser gravplassen mot sør og skjærer mot den sterkt trafikkerte munningen til Fløyfjellstunnelen.

Figur 29. Familiegravsteder med gittergjerdar på vestsiden av gangveien. Flere av gjerdene har skader og enkelte gjerdefag mangler (Foto: Byantikvaren 2026).

Figur 30. Gravsteinen på bildet er den eneste gjenværende gravminnet på Assistentkirkegården over en av beboerne på leprahospitalene (Foto: Byantikvaren 2026).

Vegetasjonen har en viktig økologisk funksjon, ettersom planter og trær danner viktige habitat for arter. Særlig eldre og storvokste trær, i tillegg til blomsterenger, bidrar til å etablere gunstige betingelser for biologisk mangfold. Som et ledd i forvaltningen av naturverdiene har gravplassmyndighetene besluttet at gresset i den sørvestlige delen av Assistentkirkegården (figur 31) ikke skal slås, for å fremme og ivareta det lokale arts mangfoldet.

Figur 31. For å ta vare på arts mangfoldet blir ikke gresset slått i den sørvestlige delen av Assistentkirkegården. I denne delen av gravplassen er det i dag få synlige gravminner (Foto: Byantikvaren 2026).

5.3 Bestandige elementer

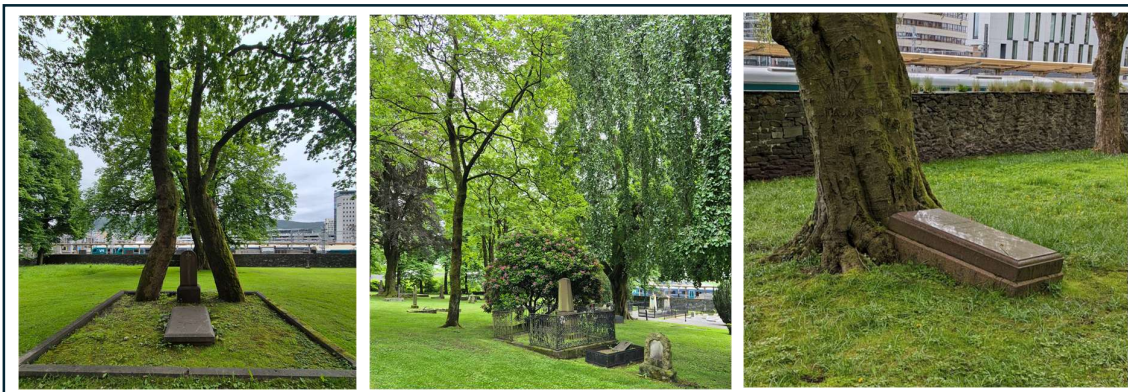
Vegetasjon

Assistentkirkegården er kjent for sin enestående samling av gamle trær (figur 32) og mangfold av sjeldne planter. Blant treslagene som finnes på gravplassen, er eik, kastanje, bøk og lind. Trærne er helt sentrale i kulturmiljøet på gravplassen og bidrar til opplevelse av tidsdybde og historisk preg. De gamle trærne har også stor verdi som leveområde for planter og dyr. Verdien som biotop for mange arter øker etter hvert som trærne blir eldre og større..

Figur 32. De gamle trærne på Assistentkirkegården utgjør viktige kulturmiljøverdier og skaper opplevelse av et grønt tak over gravplassen i sommerhalvåret (Foto: Byantikvaren 2024).

Det er blitt hevdet at det varierte og særegne botaniske mangfoldet til Assistentkirkegården har sammenheng med at mange av de gravlagte har vært innflyttere til Bergen fra ulike deler av verden⁹. Pårørende har sannsynligvis pyntet gravene med planter fra sine opprinnelige hjemland noe som preger gravplassens flora i dag.

Figur 33. Trærne er en sentral del av kulturmiljøet på Assistentkirkegården og bidrar til en opplevelse av historie og dybde i tid (Foto: Byantikvaren 2026).

⁹ «Kirkegården hvor Ole Bull hviler». Avisartikkel i Bergens Tidende, 14. mars 1942.

Figur 34. Gamle og store trær vitner om stedets lange historie, skaper en rolig ramme rundt gravminnene og gjør skiftene mellom årstidene godt synlige (Foto: Byantikvaren 2024).

I Strategiplan for bytrær i Bergen (Bergen kommune, 2018) defineres bytrær som «trær i offentlige parker, byrom, bygater og annen offentlig grønnstruktur». Kommuneplanens arealdel (KPA 2018), §10.6 er det fastsatt at bytrær skal bevares, og skal erstattes ved skade eller felling.

Porter og gjerder

Det er i dag to innganger til gravplassen. Hovedinngangen fører fra Kalfarveien gjennom en monumental portåpning med portstolper i svartlakkert støpejern (figur 37). Fra hovedporten leder en grusvei flankert av bøkehekker, ned til Ole Bull monumentet sentralt på gravplassen.

I nordenden fører en mindre portåpning i natursteinsmuren (figur 36) inn til gravplassen, via en steintrapp fra Lungegårdsbakken.

Figur 35. Hovedinngang til gravplassen og svartlakkerte metallgjerder langs Kalfarveien (Foto: Byantikvaren 2024).

Figur 36. Inngangen i nord fører inn til en trapp som går ned til gravplassen (Foto: Byantikvaren 2024).

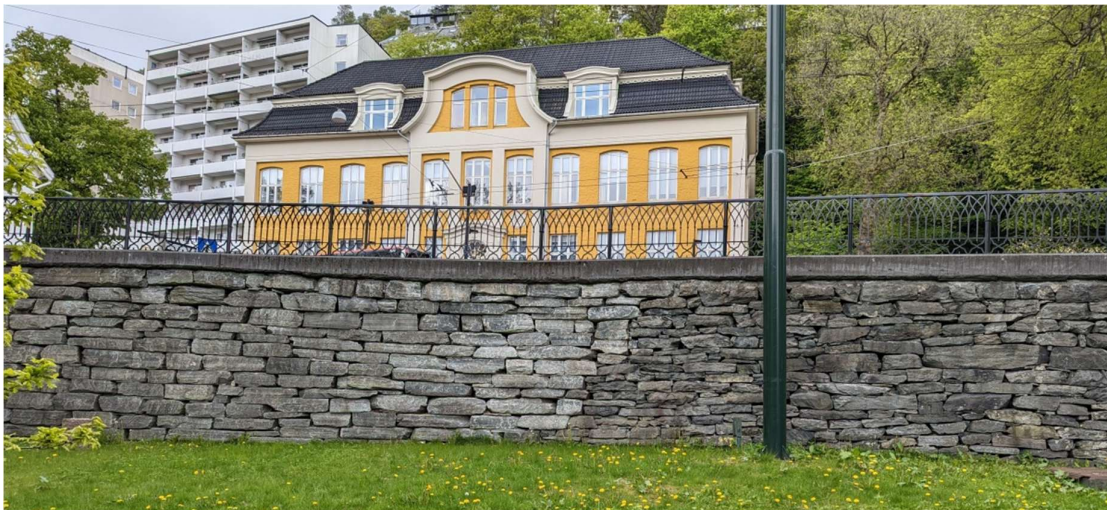
Langs gravplassmuren mot fortauet i Kalfarveien står et svart metallgjerde montert på en betongsokkel. Gjerdet og sokkelen ble oppført i 2018. Gjerdet er utført etter modell av det opprinnelige støpejernsgjerdet som da ble skiftet ut, og som var festet i skiferplater.

Figur 37. Hovedinngangen fra Kalfarveien. Portstolpene i støpejern er opprinnelige, mens metallgjerdene og betongsokkelen er fra 2018. Grusgangen leder til Ole Bull-minnesmerket midt på gravplassen (Foto: Byantikvaren 2026).

Murer

Gravplassen er avgrenset av natursteinsmurer i alle retninger. Mot Kalfarveien går det en høy mur som tar opp høydeforskjellen opp mot veien (figur 38). Oppå muren går et svartlakkert metallgjerde som er festet i en betongsokkel. Inne på nordøstlig del av gravplassen, står fem grønnmalte kjøreledningsmaster for trolleybuss langs muren.

Figur 38. Muren mot Kalfarveien med metallgjerder og en av de fem kjøreledningsmastene langs muren. Murverket til venstre i bildet ble restaurert etter et gravetiltak ved muren i 2017. I bakgrunnen ses bygningen til Bergens Handelsgymnasium, oppført i 1903 (Foto: Byantikvaren 2024).

Mot jernbanen i vest og mot bybebyggelsen i nord er gravplassen avgrenset av høye murer av naturstein (figur 41), med steinheller på murkronen. Mot sør er gravplassen innesluttet av en lav, delvis sammenrast tørrsteinsmur og en trerekke (figur 39).

Figur 39. I 1917 førte byggingen av en jernbaneforbindelse til havnen ved Bergenhus til at store deler av gravplassen i nordvest ble fjernet. Bildet viser tunnelåpningen og støttmurene mot Assistentkirkegården (Foto: Byantikvaren 2024).

Figur 40. Gravplassen avgrenses mot sør av en lav, delvis utrast tørrmur (Foto: Byantikvaren 2024).

Figur 41. Muren mot jernbanen og bebyggelsen i vest (Foto: Byantikvaren 2024).

Benker

Under et rehabiliteringsprosjekt på gravplassen i 2005 ble det plassert 10 benker langs gangveien (figur 42). Alle benkene vender mot vest. Benkene har sete og rygg av beiset tre og armlener og understell av svartlakkert metall og er fastmontert i sokler.

Avfallsbeholdere

Flere doble, grønnmalte søppelstasjoner (figur 40) står langs grusgangene.

Vannposter

Det er ingen vannposter på gravplassen.

Figur 42. Flere avfallsbeholdere og 10 trebenker står langs grusgangene på gravplassen (Foto: Byantikvaren 2024).

Lyskilder

Elleve svartlakkerte lyktestolper står langs grusgangene inne på gravplassen. Armaturene har et enkelt og moderne uttrykk med lyskilde under runde, flate skjermer forbundet til stolpen med tre stag (figur 43). Østsiden av gravplassen får i tillegg noe lys fra gatelykter langs Kalfarveien.

Figur 43. Svartlakkert lyktestolpe i aluminium langs gangvei på gravplassen (Foto: Byantikvaren 2024).

Monumenter/minnesmerker

Sentralt på Assistentkirkegården er graven til fiolinisten og komponisten Ole Bull (1810–1880) markert med en stor bronseurne (figur 44). Urnen står på en natursteinssokkel og har en klassisk, symmetrisk form med en rund fot nederst og en oppadgående, svakt buet kropp med to buede håndtak på siden. Øverst avsluttes den med et lokk med en liten kuleformet knop. Urnen står sentralt i et sirkulært blomsterbed der hvor gangstiene møtes og slik at monumentet utgjør et naturlig midtpunkt på gravplassen.

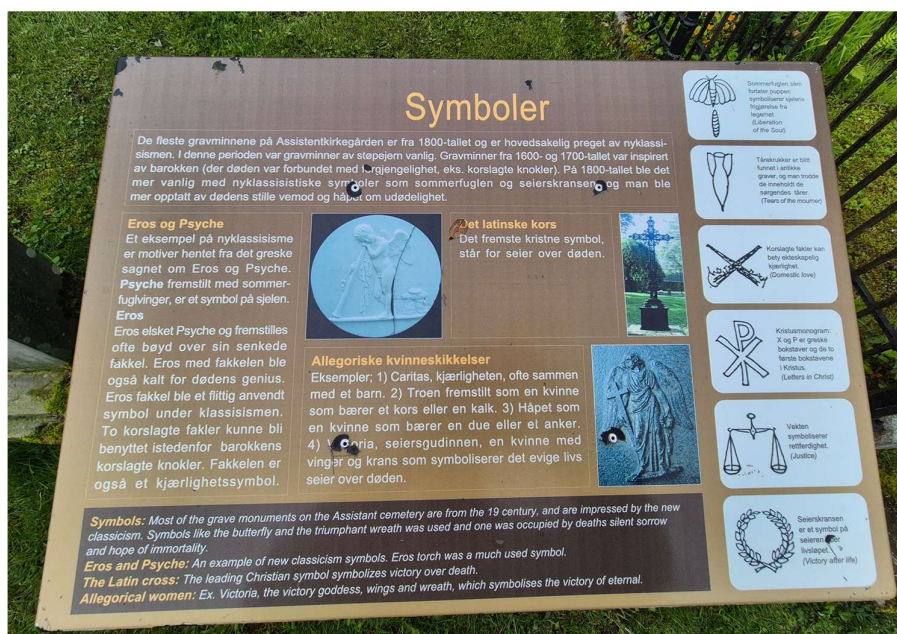
Ole Bull ble født i Bergen og var en av Norges mest kjente kunstnere på 1800-tallet. Han døde 17. august 1880 på Lysøen utenfor Bergen og ble gravlagt i en kiste. I begravelsen som hadde preg av en nasjonal markering, fulgte tusenvis av mennesker prosesjonen gjennom byen og samlet seg ved Assistentkirkegården for å ta farvel.

Figur 44. Fiolinisten Ole Bulls gravsted er markert med en sentralt plassert bronseurne. Minnesmerket markerer også midtpunktet til gravplassen, som alle gangveiene fører til (Foto: Byantikvaren 2026).

Skilt

Tre informasjonsskilt er plassert langs grusgangene på gravplassen. Skiltene formidler om henholdsvis et tidligere rehabiliteringsprosjekt på gravplassen, informasjon om gravminnesymboler (figur 45), og opplysninger om monumentet til Ole Bull og hans begravelse.

Figur 45. Skilttavle som forklarer betydningen av enkelte symboler på gravminnene på Assistentkirkegården. Skiltet er ett av tre slike skråstilte skilt som finnes på gravplassen

5.4 Verneverdige elementer

Beplantning og vegetasjon

Estetisk verdi, vegetasjonshistorisk verdi, miljøskapende verdi.

Vegetasjonen og landskapselementene på Assistentkirkegården har høy kulturhistorisk verdi gjennom en variert samling store, gamle løvtrær. Sammen med natursteinsmurer, plen- og grusganger bidrar vegetasjonen til gravplassens særpreg og historiske karakter. Gravplassens rike naturverdier og biologisk mangfold er et resultat av gravplassens langvarige bruk.

Gjerder, porter og portstolper

Stilhistorisk verdi, estetisk verdi, teknikkhistorisk verdi

Gjerder, porter og portstolper i støpejern og smijern har høy kulturhistorisk og håndverksmessig verdi. De markerer gravplassen og gravminners avgrensning, samtidig som de bidrar til stedets historiske karakter og estetiske uttrykk. Utførelse, materialbruk og detaljer vitner om tidligere tiders håndverkstradisjoner og er viktige elementer i kulturmiljøet.

Gravplassens struktur

Gravplassens struktur har kulturhistorisk verdi som vitnesbyrd om gravplassens organisering og utvikling over tid. Gangveier, akser, trappeanlegg, terrengforming og grusdekker, sammen med inndelingen i gravfelt, bidrar til å formidle gravplassens historiske oppbygging, funksjon og særegne karakter.

Murer

Landskapsarkitekturhistorisk verdi, teknikkhistorisk verdi, estetisk verdi, miljøskapende verdi.

Natursteinsmurene som avgrenser gravplassen, har kulturhistorisk og landskapsmessig verdi. De strukturerer gravplassen og bidrar til stedets historiske karakter. Materialbruk, håndverksutførelse og alder gjør murene til sentrale kulturhistoriske elementer som understøtter gravplassens helhetlige kulturmiljø.

Gravminner

Estetisk verdi, teknikkhistorisk verdi, miljøskapende verdi.

Assistentkirkegården består av eldre, verneverdige gravminner i metall og naturstein med høy kunstnerisk, håndverksmessig og kulturhistorisk verdi. Gravplassen har en omfattende samling gravminner i støpejern, blant annet malmkasser, gravplater og kors, som gir området et særpreget historisk uttrykk. Gravminnene utgjør en viktig del av gravplassens kulturmiljø, men er sårbare for slitasje og endringer. Flere av dem har skader, noe som understreker behovet for bevaring og regelmessig vedlikehold.

Minnesmerke

Bronseurnen til ære for Ole Bull har kulturhistorisk verdi som synlige minne om en kjent komponist. Monumentet er plassert som midtpunkt i anlegget og styrker gravplassens identitet og historiske fortellingskraft.

5.5 Vernebestemmelser

Vernebestemmelsene gjelder for hele Assistentkirkegården. Bruk og videreutvikling av Assistentkirkegården skal være i samsvar med verneplanen.

1. Bevaring av gravminner

Alle historiske gravminner skal bevares i opprinnelig form og plassering. Restaurering skal skje med materialer og metoder som er mest mulig autentiske. Rengjøring av gravminner skal skje med skånsomme metoder (ingen høytrykksspyling eller sterke kjemikalier). Mose og lav fjernes forsiktig. Eventuell sletting skal være resultat av en grundig vurderingsprosess og begrunnes.

2. Porter og gjerder

Alle jernporter og jernstakitt skal bevares på stedet og vedlikeholdes.

3. Vegetasjon og landskap

Eksisterende trær, busker og grøntområder med historisk verdi skal søkes bevart. Planer for felling av trær må vurderes av arborist i hvert enkelt tilfelle. Nyplanting skal tilpasses stedets opprinnelige karakter.

4. Stier og gangveier

Opprinnelige stier og gangveier skal opprettholdes med historisk korrekt dekke og bredde. Endringer krever godkjenning fra gravplassmyndigheten.

5. Bestandige elementer

Portaler, gjerder og murer med verneverdi skal vedlikeholdes og ikke fjernes eller endres uten godkjenning.

6. Materialbruk

Ved reparasjon eller utskifting skal materialer være i samsvar med opprinnelig utførelse (stein, tre, metall) og tilpasset gravplassens stil.

7. Skilting og informasjon

Nye skilt skal utformes diskret og tilpasses gravplassens estetikk. Informasjonstavler skal ikke forstyrre helhetsinntrykket.

8. Belysning

Belysning skal være lavmælt og tilpasset kulturmiljøet.

9. Gravplassens struktur

Opprinnelig inndeling i felt og akser skal bevares. Ingen endringer i gravplassens grunnstruktur uten særskilt tillatelse. Natursteinsmurene som avgrenser gravplassen, skal bevares og vedlikeholdes.

10. Kjøring og parkering

Kjøring på gravplassen må avklares med Bergen kirkelige fellesråd.

11. Midlertidige bygninger og konstruksjoner

Midlertidige tiltak, bygninger og konstruksjoner skal avklares med Bergen kirkelige fellesråd. Slike tiltak skal ha en plan for sluttdato og tilbakeføring av området.

12. Fredet bygrunn

Den eldste delen av gravplassen i nord er omfattet av fredet bygrunn (Kulturminne-ID 89049). Dersom det skal graves i bakken her, må dette først godkjennes av Riksantikvaren, som har myndighet etter kulturminneloven.

6 Litteraturliste

- Bergen byleksikon <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/>
- Bækken, I. & Eilertsen, G. (2025). «*Naar nogen af dem bortsove ved den timelige død*» - om død og begravelser ved leprahospitalet i Bergen. Bergens Historiske Forening Skrifter, nr. 120, Bergen 2025.
- Dunlop, A.R. (2017) *Kalfarveien, Bergen: Arkeologisk overvåking av grøftegraving ved Assistentkirkegården*. NIKU oppdragsrapport 129/2017. Bergen 2017.
- Innstilling fra gravminnekomiteen om fredning av gravminner m.v. 1985, UBBHF 726.809483 Gra.
- Forvaltning av kirke, gravplass og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø. Rundskriv Q-06/2020. Barne- og familiedepartementet og klima- og miljødepartementet, 2020.
- Forskrift til lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravplassforskriften) <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1997-01-10-16/>
- *Identitet med særpreg*. Kulturmiljøplan for Bergen. 2019. <https://www.bergen.kommune.no/hvaskjer/tema/kulturmiljoplan-for-bergen>
- Norges kirker <https://norgeskirker.no/wiki/Hovedside>
- Klingberg, H. 2013. *Gravminner gjennom tusen år*. eForlag. 2013.
- Rehabilitering av fem bykirkegårder i Bergen. 2000, Asplan Viak.
- Verneplan for gravplass, Veileder. Gravplassrådgiveren 2018.
- Wilson, T.W. 2018 *Historisk gatebelysning i Bergen*, Notat utarbeidet av Ingeniør Ralph Wilson. April 2018. Bergen.
- Verneplan – Gravplassene i Trondheim, Kirkelig fellesråd i Trondheim, 2019-2021.
- Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden/ kulturminnesok.no

7 Vedlegg

Vedleggene nedenfor består av dokumenter som utarbeides fortløpende og innarbeides i verneplanen etter hvert som de foreligger.

7.1 Verneverdige gravminner med verdivurdering – tabell (*Akasia)

7.2 Skjøtselsplan for gravminner, minnesmerker og andre bestandige elementer

7.3 Tre- og planteplan - Verdivurdering

7.4 Skjøtselsplan for trær og grøntarealer

7.4 Vernets betydning for eier av gravminnet og bruk av graver

7.6 Plan for formidling av kulturverdiene på gravplassen

